

KEMÉNY ZSIGMOND ALHIKMETJE.

Keménynek zord világában itt-ott megcsillan a humor, de csak egyetlen műve van, a melynek alaphangja elejétől végig humoros: *Alhikmet, a vén törpe*. Ez a felette érdekes elgondolású és felépítésű novella egyébként is különleges helyet foglal el Kemény költészetében. Phantastikumában van valami nem Kemény-szerű, compositiójában és hangjában van valami, a mi elüt a nagy regényíró többi alkotásától.

Lássuk először a novella meséjét. A Bánházyak és Alpáryak családja évszázados pörbe van bonyolódva egymással. Vagyonuk a nagy pörlekedésben már ijesztően kezd apadni, mikor a család két józan elméje elhatározza, hogy a vagyont házassággal menti meg, s a két végivadékot: Bánházy Arturt és Alpáry Amaranthát, még gyermekkorukban eljegyzik egymásnak. Úgy is nevelik őket, hogy egymásban leendő élettársakat lássanak. Artur azonban nagyon regényes hajlamú ifjúvá serdül és nyugtalankodva látja, hogy a szép, erényes, de kicsit hideg Amaranthának nincsenek »lávázó érzései«. Már pedig ő nagy érzések, egész életet betöltő és felémésztő, forró szenvedélyek után eped. Közbejön még, hogy a régi pör újabb fordulata szerint Alpáryék látszanak pörnyertesnek s a Bánházyék mindenükből kifosztottnak. Arturnak eddigi töprengéseihez most már a szegénység érzése és a gazdag partie-vadászat önkínzó gondolata is járul. Megszökik arájától és hosszabb útra készül. Útjában egy régi barátja házába vetődik, a hol víg, poharazó társaságot talál együtt. A vidám czimborák között azonban van egy igen furcsa, titokzatos alak, a ki mindenkinek a veséjéig lát, s bűvös szemével valósággal hypnotisálja a társaságot. Már a neve is különös: Sankansakhanrah Telhat Almalek, vagyis doctor Justus Amadeus Feniente de Sacovido — a társaság azonban egyszerűen Taddé doktornak szólítja. A rejtelmes idegen fürkésző pillantásaival Artur terveibe is beelát, s Arturt is hatalmába keríti a doktor varázslatos ereje. Szóközben megemlíti az idegen, hogy messze útjain Keletre is elvetődött, a hol legkivált két embernek ismeretsége volt rá nagy hatással. Az egyik Alhikmet, a vén törpe, a ki maga a bölcsesség, a másik ennek bátyja, a magastermetű Tedzsribet, a ki maga a tapasztalás. Ezeknek köszöni ő egész tudományát. Ez az elbeszélés és az idegennek titokzatos varázsa annyira megbűvölik Arturt, hogy mikor éjjel szobájába vonul,

delejes álomba merül. Kelet forró pusztáira álmódja magát; megjelenik előtte a törpe Alhikmet és kötésre lép vele. Kész hozzájuttatni ahhoz az eszményképhez, a melyet kerget, s részesíteni egy bódító, heves szenvedélyű szerelemben. Dijul azonban bátyja, Tedzsribet számára azokat a napokat kéri Artur életéből, a melyek a kiábrándulás kezdetétől az utolsó illusio szétfoslásáig nyúlnak. Egyúttal megajándékozza egy bűvös gyűrűvel is, melynek az a tulajdonsága, hogy viselője szenvedélyének heve szerint hol tisztább fényvel ragyog, hol meg elhomályosodik, s a kiábrándulás első pillanatában szét pattan. Ezzel a gyűrűvel felszerelve, Artur egy karavánhoz csatlakozik, melynek vezetője Tedzsribet. Iszonyú sivatagon, sivár homoktengeren vándorolnak keresztül, mígnem egy oázishoz érnek. Itt megpillantja Artur a csodaszép Szelénét, megszereti s magáévá teszi. Közben a gyűrű is kezdi betölteni szerepét. Mikor az ifjú megpillantja ideálját, vakítóan ragyog, mikor vallomást tesz, gyöngé homály fut rajta végig, mikor nászukat ülik, ismét úgy villog, hogy a menyasszonyi nyoszolyát egymaga megvilágítja — de sajnos, a mézeshetek eltelte után fénye apadni kezd, s egy kínos pillanatban hirtelen széttörik. Artur életéből Alhikmet fájdalom nélkül kimetszi a Tedzsribetnek járó napokat, s nemsokára Szeléne is másfelé vigasztalódik. Arturt az unalom szállja meg, s kéri a vén törpét, szállítsa el erről a helyről. Alhikmet odanyújtja neki köpenye szegélyét, felrántja a levegőbe, szédületes sebességgel repül vele, de Artur hirtelen elengedi a köpenyt s lezuhan. Mikor körülnéz, ugyanabban a szobában találja magát, a melyben elaludt. Nagybátyja utána jött s értesíti, hogy a szövevényes pörnek csak egyik felét vesztették el, a másikat megnyerték. Artur kiábrándulva a nagy érzés utáni hajszából, feleségül veszi Amaranthát. Taddé doktorról is kiderül, hogy nem varázsló, hanem finom elméjű polyhistor és nagyon ügyes ezermester.

A mi első pillantásra különösnek, Kemény egyéb alkotásaival ellentétesnek tűnteti fel ezt a novellát, az phantastikumának sajátos volta. Kemény lelkétől nem idegen a képzelet szertelensége. Egy-egy alakjának megalkotásában, egy-egy jelenetének kigondolásában néha már szinte a groteszkbe téved. Gondoljunk csak Gergely és Barnabás diákokra, Ameline véletlen nászára a fekete Jágóval, vagy arra a jelenetre, a mikor Dani bácsinak tálczán hozza a csausz a nyakavágott Barnabás fejét. A muderrisek titkos gyűlésében is van valami hátborzongató szertelenség. De mindezekről teljesen különbözik Alhikmet phantastikuma. A csodálatosnak ez a belejátszása a modern életbe, a bűvösnek és titokzatosnak együtt haladása hétköznapi, nagyon is reális eseményekkel, a sejtelmesnek ez a beleszöppenése mai emberek életkörülményei közé — ez a motívum E. T. A. Hoffmann novelláinak jellemző sajátosága.

Hoffmann a múlt század első felében nagyon olvasott és utánzott író volt nemcsak Németországban, hanem Franciaország-

ban és nálunk is. A magyar irodalomban a huszas és harminczas évek novellistáira hatott (gr. Mailáth János *A levél*; Kovács Pál *Éjjeli rémalak*; Vörösmarty *Holdvilágos éj, Csiga Márton viszontagságai*), Franciaországban pedig a német irodalom nagyjai közül talán a legjobban ismert és legjobban utánzott.

Igaz, hogy Keményről egy kicsit lerí Hoffmann varázsköpönyege. Taddé doktor bemutatása és az álom szövése kifogástalan, a megütött sejtelmes alaphang gyönyörűen rezeg tovább, de a végső kifejlés nagyon is prózaivá tompított. Miért kell Taddé doktorban végül egy kiváló, de még is csak valóságos embert felismernünk? Miért nem maradhat meg abban a titokzatos ködben, a melyben megjelent? A realista módon elemző Kemény nem nyugszik, a míg a varázsló köpönyege meg nem mutatja az emberi kezek öltését.

De van még egy motívum a novellában, a mely idegen hatás eredménye. Ez a motívum a bűvös gyűrű szereplése, mely Balzac befolyásának nyomát mutatja. Van egy regénye Balzacnak, a mely újabban nálunk is divatba jött, *Le peau de chagrin* (A számbőr), a melyben hasonló motívum szerepel. Itt egy bőrdarab symbolisálja egy ember élete folyását, szenvedélyeinek életemésztő és életrövidítő hatását. A mint a hősből a minden életet megőrlő *kívánság*, az *akarat* mozzanata jelentkezik, a bőr azonnal összébb húzódik, kisebb lesz. Minél hevesebb az akaratot fűtő szenvedély, annál nagyobb a csodálatos bőr összehúzódása is. Keményben egy gyűrű villogása és széttörése a szerelmi szenvedély kísérelő mozzanata, de mindkét műben közös, hogy egy holt anyag változása tétetik symbolumává egy emberi szenvedély, egy emberi élet változásainak.¹

Jellemző, hogy maga ez a Balzac-regény sem egészen Balzac-szerű. Hangulatával s a phantastikus elemnek már említett sajátságos alkalmazásával ez is Hoffmannra mutat, mint irodalmi példaképre.

De ha idegen hatások ilyen nagy szerepet játszanak is Kemény e novellájában, azért lehetetlen fel nem találni benne magát Keményt is. A humor mélyén ott sajog valami melancholia is, valami fájó sejtelen, hogy Artur csak beletörődik sorsába, de nem azt kapja, a mit az élettől várt. Szelénéből ki kellett ábrándulnia, de a kimért és hidegen világos szellemű Amarantha sem az ő feleségének való. Az élet nem az eszmények valóra váltása: nem ez a tanulsága-e — ha szabad ezt az iskolás kifejezést használni — Kemény többi alkotásainak is?

De magában Artur alakjában is van valami, a mi rokonává teszi Kemény többi hősének. A nagy szerelmi szenvedélynek cultusa, a mindent egy kockára vetés, a szerelmi érzésnek az egész emberi

¹ A modern irodalom egyik divatos regénye, Oscar Wilde: *Dorian Gray arczképe*, ismét más alkalmazásban használja ugyanezt a motívumot. Itt a hős arczképe mutatja azokat a változásokat, a melyek az ábrázolt élő személy lelki életében végbemennek. Mennél messzebb téved Dorian Gray az igaz útról, az arcz annál rútabb lesz, s az átélt szenvedélyek nyomai ő rajta látszanak meg, nem az eleven emberen.

életen át egy személyre való korlátozása — Kemény legtöbb hősé-
nek egyik jellemző tulajdonsága. Valóban, Bánházy Artur nem
egyéb, mint humoros ellenképe a Mikes Jánosoknak, Kassai Elemé-
reknek, Frangepán Orbánoknak, Cecileknek, Gyulai Páloknak és
Deák Dóráknak.

A novella technikai szempontból Kemény legsikerültebb alko-
tásai közé tartozik. Ha szabad az ő nehézkes modorával szemben
ezt a kifejezést használni: bizonyos routine-nal van megírva. A két
gyermek-szerelmes bemutatásában sok Keménytől nem várt könnyed-
ség, a főalakokban sok humor, s az álom leírásában sok lendület
van. Maga az ébrenlétből az álomba való átvezetés is rendkívül
művészi. A Taddé doktor beszédétől és lényétől megbűvölt Artur
aludni tér. A mellette levő szobában alszik maga a rejtélyes idegen.
A hold vakítóan világít, a kert fényárban úszik. A hypnotikus
hatáshoz járul a hold igéző és vonzó hatalma. S Artur forró agyá-
ban a kert lassan átalakul keleti paradicsommá, a virágok tüze-
sebbek lesznek, illatuk erősebb, a madarak éneke zengőbb és nyug-
talanabb, a mikor egyszerre csak megjelen Alhikmet.

Az álomkép egy-egy alakja vagy mozzanata symbolikus jelen-
tésű. Kemény nagy művészi tapintattal csak jelzi a jelentőségét, de
határozott szavakkal nem teszi túlságosan felőtllővé vagy agyon-
magyarázottá. Értjük, hogy a tapasztalás képviselője, Tedzribet,
miért szálas termetű, s a bölcsesség megjelenítője, Alhikmet, miért
törpe. Nagy mértéke a tapasztalásnak kell ahhoz, hogy valamilyen
életbölcsességhez jussunk. Csak egy helyen igen megmagyarázott és
kiélezett a symbolum. A hosszú pusztaságról, a melyen a karaván-
nal együtt Artur végigvándorol, tudnók, hogy mit tartsunk, ha
nem is hallanók a következő magyarázatot: » . . . ez a forró homok-
tenger, mely sivár végtelenségével és tikkasztó egével körülfog,
azon emésztő vágyhoz hasonlít, mely míg ábrándos czélok felé
kerget, csontunk velejét és akaratunk szilárdságát szívja ki«. (V. fejezet.) Noha, készséggel ismerjük el, ilyen tömör, hatásos
szavakkal bajos lett volna meghatározni.

A novella meséjének szövése is kifogástalan és biztos kézzel
vezetett. Csak végkifejlése kicsit erőszakolt és ócska. Mikor a
veszettnek hitt pörről kiderül, hogy csak részben veszett el, s az
anyagi egyensúly újra helyrebillen — ez a formája a megoldásnak
meglehetősen elkoptatott vigjátéki ötödik felvonásbeli requisitum.

Kétségtelen, hogy Kemény nagy műveihez viszonyítva, nem
nagyigényű ez a novella. De bájos és kedves, s bizonyítéka annak,
hogy tudta Kemény az életet olykor derültebb oldaláról is szemlélni.
Phantasiája itt nem rémit és borzaszt, hanem friss lendületével
mulattat és üdít. Nyelve is dallamosabb és zengőbb, mint bármelyik
más művében. Kemény költészetének klastromi homályába úgy
villan bele ez a kis novella, mint Szeléne szemébe Alhikmet gyűrűje.